

JACEK KROCHMAL* – WARSZAWA

WIZYTACJE KOŚCIELNE W ZASOBIE ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Poruszając problematykę dotyczącą ksiąg wizytacyjnych w archiwalnych zasobach kościelnych warto pamiętać także o archiwaliach o proveniencji kościelnej przechowywanych w zasobach polskich archiwów państwowych. Poniżej scharakteryzowane zostaną one na podstawie trzech przykładów, dotyczących zasobu archiwów państwowych w Lublinie i Przemyślu oraz Archiwum Głównego Akt Dawnych (dalej: AGAD) w Warszawie. Znajdują się w nich wizytacje kościelne katolickie (łacińskie i unickie), prawosławne oraz ewangelickie z okresu od XVIII do pierwszej połowy XX wieku.

Znaczący zbiór wizytacji unickich przechowywany jest w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie, w zespole (nr 95) Chełmski Konsystorz Greckokatolicki z lat 1596-1875¹. Jest to archiwum historyczne unickiego konsystorza chełmskiego, w którym zachowały się źródła nie tylko do dziejów eparchii chełmskiej. Seria wizytacji kościelnych obejmuje jednostki o sygnaturach 99-144. Są tam rozporządzenia unickich biskupów chełmskich dotyczące sposobu przeprowadzania wizytacji (sygn. 99), wizytacje generalne oraz dekanalne, a także wizytacje poszczególnych cerkwi z eparchii chełmsko-bełskiej z lat 1715-1815 i 1869-1870², eparchii włodzimiersko-brzeskiej z lat 1725-1727, 1757 i 1774-1801³, eparchii [polsko] połockiej z lat 1789-1790 (sygn. 143) oraz dekanatu bobreckiego w eparchii lwowskiej z 1764 r. (sygn. 144)⁴.

* Jacek Krochmal – dr historii, zastępca dyrektora AGAD w Warszawie.

¹ Zespół liczy 1229 jednostek archiwalnych (dalej: j.a.), zajmujących 20,70 mb. półek. Posiada drukowany inwentarz archiwalny, opracowany przez Marię Trojanowską. Zob.: *Chełmski Konsystorz Greckokatolicki [1525]1596-1875[1905]. Inwentarz analityczny archiwum*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 2003. Cały zespół został zdigitalizowany. Skany poszczególnych jednostek archiwalnych są dostępne w Internecie; zob. <http://www.szukajwarchiwach.pl/35/95/0/> (dostęp 2012-02-02).

² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Chełmski Konsystorz Greckokatolicki (dalej: ChKG), sygn. 100-120, 122-131, 133-137, 139-142.

³ APL, ChKG, sygn. 101, 109, 121-124, 132, 138.

⁴ Szerzej zob.: *Chełmski Konsystorz Greckokatolicki*, s. 81-97.

W zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu przechowywany jest zespół (nr 142) o nazwie Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa Przemyskiego. Jest to archiwum historyczne prawosławnego, a później unickiego (greckokatolickiego) biskupstwa przemysko-sanocko-samborskiego z lat 1291[?]-1946⁵. Istotną jego część stanowią akta wizytacji unickiej eparchii przemyskiej, a w szczególności: wizytacja katedry unickiej w Przemyślu z 1767 r.⁶, wizytacje 49 dekanatów eparchii przeprowadzane w okresie od 1738 do 1939 r.⁷, w tym dekanatów czasowo włączonych do eparchii przemyskiej⁸, a także wizytacje poszczególnych cerkwi parafialnych z okresu od 1753 do 1912 r.⁹

Oprócz wizytacji unickich w Archiwum Państwowym w Przemyślu są też protokoły wizytacji kościołów i szkół ewangelickich z lat 1903-1910. Znajdują się one w zespole (nr 149) Środkowo Galicyjski Seniorat w Brygidau, w jednostce o sygn. 12¹⁰.

Wizytacje kościołów i klasztorów rzymskokatolickich zachowały się w zespole (nr 190) Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego¹¹, przechowywanym w AGAD. Jest to zespół archiwalny utworzony z fragmentów kancelarii urzędów zajmujących się zarządaniem nad wyznaniem religijnymi w Królestwie Polskim, a w szczególności: kancelarii dyrektora głównego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1832-1840), kancelarii Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (1864-1866), tzw. Organów do spraw specjalnych (1823-1846), sekretariatu generalnego Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1814-1855), Wydziałów Wyznań Komisji Rządowych – Zarządu Obcych Wyznań (1796-1888), a ponadto akt prowincji polskiej augustianów (1768-1866) i akt dotyczących innych spraw wyznaniowych (1796-1880)¹². W zespole zachowały się wizytacje kolegiaty łączyckiej

⁵ W zespole tym jest 9671 j.a., zajmujących 291,82 mb. póltek; por. A. Krochmal, *Akta wyznaniowe w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*, Przemyśl 1993, s. 34-98; *Archiwum Państwowe w Przemyślu. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. E. Laska, Warszawa 2007, s. 405-406.

⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: APP), Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa Przemyskiego (dalej: ABGK), sygn. 14.

⁷ APP, ABGK, sygn. 15-56, 289-293, 295-329, 366-367, 369-383, 402-417, 475-479, 4187-4188, 4198, 5604, 5606-5607.

⁸ Np. wizytacja dekanatu hrubieszowskiego i zamojskiego z 1790 r. APP, ABGK, sygn. 77 (suplement).

⁹ APP, ABGK, sygn. 57, 287-288, 472-474, 5830-5840 (wizytacje cerkwi usystematyzowano w układzie alfabetycznym wg nazw miejscowości); zob. szerzej: Krochmal, *Akta wyznaniowe*, s. 44-48.

¹⁰ Krochmal, *Akta wyznaniowe*, s. 172.

¹¹ Zespół liczy 1999 j.a. (77,00 mb. póltek) wytworzonych w latach 1768-1888 [1905-1912]. Inwentarz archiwalny, który opracowała Małgorzata Końska, udostępniany jest w Pracowni Naukowej AGAD.

¹² Szerzej zob. K. Morawska, *Centralne władze wyznaniowe Królestwa Polskiego*, w: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. II, *Epoka porozbiorowa*, pod. red. F. Ramotowskiej, Warszawa 1998, s. 177-203; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, pod. red. D. Lewandowskiej, Warszawa 2008, s. 270-276.

z lat 1810-1811¹³, wizytacja kościoła i klasztoru kanoników regularnych przy kościele św. Jerzego w Warszawie z lat 1767-1816¹⁴, wizytacja generalna archidiecezji warszawskiej wraz z – przeprowadzoną osobiście przez arcybiskupa Antoniego Melchiora Fijałkowskiego – wizytacją klasztoru augustianów w Warszawie (1859-1860)¹⁵, wizytacje klasztorów augustianów w Ciechanowie, Krakowie (także klasztoru augustianek krakowskich), Krasnymstawie, Książu Wielkim, Lublinie, Orchówku, Rawie, Warszawie i Wieluniu (1841-1863)¹⁶.

W zasobie AGAD zachował się też fragment wizytacji prawosławnej. Materiał ten znajduje się w zespole (nr 226) Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny z lat 1905-1915¹⁷. Jest to szczątkowo zachowana dokumentacja (11 kart) wizytacji przeprowadzonej w 1908 r. w prawosławnej eparchii warszawskiej¹⁸.

¹³ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego (dalej: CWW), sygn. 784. Oprócz samej wizytacji, dodatkowo w księdze tej znajdują się druki: list arcybiskupa gnieźnieńskiego Ignacego Raczyńskiego do duchowieństwa zapowiadający wizytację generalną archidiecezji (s. 138-139) oraz – wydane przez tegoż arcybiskupa (Ciężań, 10 II 1810 r.) *Artykuły podług których mają być przygotowane opisy kościołów i beneficjów do wizyty generalnej w Archi-Diecezji Gnieźnieńskiej* (s. 128-133; druk ten znajduje się też w poszycie: AGAD, CWW, sygn. 1988, s. 1-6).

¹⁴ AGAD, CWW, sygn. 837.

¹⁵ AGAD, CWW, sygn. 1950.

¹⁶ AGAD, CWW, sygn. 1949, 1951-1953, 1957-1959, 1961.

¹⁷ Szerzej zob. J. Godlewska, *Centralne władze wyznania prawosławnego*, w: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. II, *Epoka porzobiorowa*, s. 205-214; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, s. 356-357. Inwentarz archiwalny zespołu, który opracował Sławomir Postek, udostępniany jest w Pracowni Naukowej AGAD.

¹⁸ AGAD, Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny, sygn. 301.

CHURCH VISITATIONS IN THE FONDS OF STATE ARCHIVES**Summary**

Archive material of church provenance is stored, among others, in Polish state archives. Large collection of visitations are in state archives in Lublin, Przemyśl and the Central Archives of Historical Records in Warsaw. A large collection of Uniate visitations (Greek Catholic) stored in the State Archive of Lublin is in the fonds of Greek Catholic Consistory of Chełm (1596-1875). The fond includes directives of Uniate Bishops of Chełm on how to conduct visitations, general visitation of the diocese, visitations of deaneries and individual Uniate churches from the Diocese of Chełm (1715-1815, 1869-1870), Włodzimierz (1725-1727, 1757, 1774-1801), [Polish] Połock (1789-1790) and the Deanery of Bóbrka in the Diocese of Lviv from 1764. Historical Archive of the Orthodox and later Greek Catholic Bishopric of Przemyśl from the years 1291-1946 (the fond of the Archive of Greek Catholic Bishopric of Przemyśl) is in the State Archive in Przemyśl. There are visitations of 49 deaneries (1738-1939) and individual Uniate churches (1753-1912) from the Uniate Diocese of Przemyśl. In addition, the State Archive in Przemyśl (the fond of the Seniority of Central Galicia in Brygidau) includes visitation protocols of churches and evangelical schools from the years 1903-1910. Visitations of Roman Catholic churches and monasteries are also stored in the Central Archives of Historical Records (in the fonds of the Central Religious Authorities of Kingdom of Poland). This archive also includes the visitations of the Collegiate of Łęczyca (1810-1811), the monastery of Canons Regular in Warsaw (1767-1816), the general visitation of the Archdiocese of Warsaw (1859-1860) and visitations of the Augustian monasteries in Ciechanów, Kraków, Krasnystaw, Książ Wielki, Lublin, Orchówek, Rawa, Warsaw and Wieluń (1841-1863); and in the fond of the Orthodox Consistory of Warsaw there is a fragment of the visitation of the Orthodox Eparchy of Warsaw from 1908.

Translated by Aneta Kiper